

HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 / (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume: 13, Issue: 2, April 2021

www.historystudies.net

İLHANLI-MEMLÛK REKABETİ ARASINDA DOĞU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU

East and Southeastern Anatolia Between Ilkhanid-Mamluk Struggle

Dr. Erol Keleş

İnönü Üniversitesi

erlks44@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-1717-212X

Makale Türü-Article Type : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-Received Date : 09.01.2021
Kabul Tarihi-Accepted Date : 15.03.2021
DOI Number : 10.9737/hist.2021.1007

Atıf – Citation:

Erol Keleş, "İlhanlı-Memlûk Rekabeti Arasında Doğu ve Güneydoğu Anadolu", *History Studies*, 13/2, Nisan 2021, s. 665– 683.

İLHANLI-MEMLÛK REKABETİ ARASINDA DOĞU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU

East and Southeastern Anatolia Between Ilkhanid-Mamluk Struggle

Dr. Erol KELEŞ

Öz

Tarih boyunca İran ve Mısır'da kurulu hâkimiyet alanını genişletme eğiliminde olan yayılcı devletler açısından Doğu ve Güneydoğu Anadolu, paylaşılmasın bir coğrafya olmuştur. İlkçağın bölgedeki başlıca siyasi güçleri olan Asur, Urartu, Hitit ve Mısır Devletlerinin takip ettikleri bu yayılcı politika anlayışı sonraki devletlerce de benimsenmiştir. Zira Karadeniz, Kafkasya, Basra Körfezi ile Doğu Akdeniz havzasının arasında yer alan Doğu ve Güneydoğu Anadolu, jeo-stratejik konumu nedeniyle çevre devletlerin siyasi ve askeri harekât sahası olmuştur. XIII. yüzyılın ikinci yarısında Mısır'da kurulan Memlûk Devleti ve İran'da kurulan İlhanlı Devleti'nin rekabet sebeplerinden biri de şüphesiz bu coğrafya olmuştur.

Bu çalışmada Doğu ve Güneydoğu Anadolu ekseninde yoğunlaşan İlhanlı-Memlûk mücadeleleri üzerinde durularak bu mücadelelerin bölge üzerindeki etkileri ele alınmıştır. Yaklaşık yüzyıl devam eden rekabete dayalı münasebetlerin, yörenin demografik, kültürel ve iktisadî yapısında değişimlere yol açtığı gözlemlenmiştir. Bu çalışmada; dönemin ana kaynakları karşılaştırılarak söz konusu değişimler ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, İlhanlı, Memlûk, Türkmen, Uyrat

Abstract

Eastern and Southeastern Anatolia has been an unsharable geography for the expansionist states that have been established in Iran and Egypt throughout history and have tended to expand their domain. This expansionist policy approach followed by the Assyrian, Urartu, Hittite and Egyptian states, which were the main political powers of the antiquity in the region, was also adopted by the later states. Because, Eastern and Southeastern Anatolia, located between the Black Sea, the Caucasus, the Persian Gulf and the Eastern Mediterranean basin, became the political and military operation area of the surrounding states due to its geo-strategic location. XIII. Undoubtedly, this geography was one of the reasons of competition for the Mamluk State established in Egypt in the second half of the century and the Ilkhanate State established in Iran.

In this study, by focusing on the Ilhanlı-Mamluk struggles, which are concentrated in the Eastern and Southeastern Anatolia axis, the effects of these struggles on the region are discussed. It has been observed that the competitive relations that lasted for about a century caused changes in the demographic, cultural and economic structure of the region. In this study; These changes were discussed by comparing the main sources of the period.

Keywords: Anatolia, Ilkhanid, Mamluk, Turcoman, Avirat

Giriş

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi, ilk çağdan itibaren İran ve Mısır merkezli siyasi güçler arasında kıyasıya bir mücadele alanı olmuştur. Zira bahse konu bölge, kuzeyde Kafkaslar ve Karadeniz, güneyde Cezire üzerinden Basra Körfezi ile batıda Akdeniz havzasını birbirine bağlayan kavşak niteliğindedir.¹ Asur-Urartu ve Hitit-Mısır çekişmelerinin odak noktasında yer alan bölge, daha sonraki dönemlerde Bizans-Selçuklu, Selçuklu-Fatimi devletleri arasındaki rekabetin de şekillenmesinde önemli bir yere sahip olmuştur.

Bölgenin belirtilen coğrafi konumunun yanında farklı kültürler arasında bir geçiş özelliğinde olduğunu da gözden kaçırmamak gerekir. Bu açıdan bakıldığında, tüm Doğu Akdeniz oğrafyasına tesir eden aracılık vazifesini üstlenmiştir. Tarih boyunca büyük demografik hareketlerin güzergâhı olan Doğu ve Güneydoğu Anadolu, sosyo-kültürel açıdan sürekli farklı özelliklere bürünmüştür. Kuzeyindeki geniş çayırliklar ve güneyindeki ılık iklime sahip düzlüklerle konargöçer hayata alışkın topluluklara adeta kucak açmıştır. Bu bağlamda Selçuklu fütühatıyla başlayan süreçte çok sayıda Türkmen boylarının yurt tutmaya başladığı yöre, Moğol işgalinin getirdiği Türk ve Moğol topluluklarıyla yeni bir dönüşüme sahne olmuştur. Moğol işgali, Selçuklular döneminde Azerbaycan'da yurt tutmuş Oğuz boyları ile Celaleddin Harezmsah'ın ordusunun önünden ve arkasından gelen kalabalık Türkmen gruplarının Doğu Anadolu'ya göç etmesine sebep olmuştur. Yüksek platolar ve geniş çayırlikların yer kapladığı Aras vadileri, Van Gölü havzası, Erzurum, Bingöl, Muş gibi Doğu Anadolu'nun pek çok yeri, Türk ve Moğol konargöçerleri tarafından kısa sürede yurt tutulmuştu.²

Memlûklar, kuzeyindeki tehlikeyi kendi topraklarından uzak tutabilmenin hesapları içerisindeydi. Bunun için savunma hattını Suriye topraklarının daha kuzeyinde teşkil etmeliydi. Moğollar ise, Köseadağ Savaşı'ndan sonra Anadolu'yu Azerbaycan'da kışlayan askeri valiler vasıtasıyla idare etmeye çalışıyorlardı. Anadolu, Kızılırmak sınır olmak üzere doğu ve batı diye iki merkezden yönetilmeye başlanmıştır. Her iki merkezin başında Selçuklu ailesinden birer kişi bulunduğu gibi birer de Moğol noyanı ve askeri birlikleri gölge gibi duruma hâkim olmuşlardır.³ Diğer yandan Çingiz Han'ın ölümünden (1227) sonra başlayan iç çekişmeler, idareci kadroların sürekli değiştirilmesi, merkez Karakorum'un Ortadoğu'ya uzaklığından dolayı bu bölgede bir türlü nizam kurulamamıştı. Ayrıca Batu Han'ın bölgedeki olaylara müdahil olması,⁴ merkezi

¹ Besim Darkot, "Bitlis/Coğrafya", *İA*, C. II, s. 658. İslam'ın ilk dönemlerinde fetih hareketlerinin güzergâhı çoğunlukla Bitlis üzerinden olmuştur. Nitekim Halife Ömer zamanında İyad b. Ganm komutasındaki ordu bu geçit üzerinden kuzeye yönelecek ve aynı güzergâhtan geriye dönecektir. Bkz. el-Belâzuri, *Fütühu'l-Büldân*, Çev: M. Fayda, Siyer Yayınları, İstanbul 2013, s. 204. Ayrıca Anadolu'nun batısından gelen kervanların İran'a geçişi ve göçebeler için bu yol vazgeçilmez bir mahiyeti haiz bulunuyordu. Milattan 4 asır evvel Ksenophon'un onbinleri de buradan geçmiştir. Bkz. Ksenophon, *Anabasis "Onbinlerin Dönüşü"*, Çev: T. Gökçöl, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1974, s. 121-143.

² Bu göçler ve konargöçerler hakkında bkz. el-Kazvinî, *Asârü'l-Bilâd Ahbârü'l-İbâd*, Haz: Cihangir Mirza Kaçar Tahran 1373, s. 644; en-Nesevî, *Celâlü'ttin Harezmsah*, Çev: Necip Asım, Devlet Matbaası Yayınları, İstanbul 1934, s. 142; Marco Polo, *Dünyanın Hikâye Edilişi*, Çev: Işık Ergüden), İthaki Yayınları, İstanbul 2003, s. 77vd; Ebu'l-Fidâ, *Takvimü'l-Büldân*, Çev: Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017, s. 324; Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları*, TÜDAV Yayınları, İstanbul 1999, s. 155, 353; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2009, s. 147.

³ Z. Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Yayınları, İstanbul 1981, s. 234.

⁴ Türkiye Selçuklu Devleti Köseadağ Savaşı'ndan sonra Batu Han'a elçi göndererek bağlılıklarını. Şemseddin İsfahani başkanlığındaki bu heyet, değerli hediyelerle Batu Han'ın huzuruna varıp yapılan anlaşmayı tasdik ettirmişlerdi. Bkz. İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye*, s. 512vd; İ.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Methal*, TTK Yayınları, Ankara 1998, s. 76. Dolayısıyla Batu Han Selçuklu sultanlarının değiştirilmesinde de doğrudan müdahil olabiliyordu. Nitekim Aksarayı Batu Han için "Padişah-ı Ruy-i Zemin" ifadesini kullanmata bir sakınca görmüyordu. Bkz. Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlıların Anadolu Politikası ve Doğu Anadolu Şehirlerinin Vergi Potansiyeli*, XI. Türk Tarih Kongresi II, (5-9 Eylül 1990), Ankara 1994, s. 583.

sistemi kurma niyetinde olan Mengü Han'ın rahatsız olduğu durumlardandı. Ortadoğu'nun bu askeri valiler tarafından yönetilemeyeceğini gördüğü için kardeşi Hülegü'ye İran'ın idaresi görevini vermişti.⁵ Çünkü Çurmağun, Baycu ve Elçigidey Noyanlar önemli işler yapmış olmalarına rağmen bir türlü istenen düzeni sağlayamamışlardı.⁶ Özellikle Çurmağun ve Baycu, Batı İran ile Kafkaslar'da önemli başarılar elde edip sözü edilen bölgeleri hâkimiyetleri altına almışlar ve bu başarılarının devamını getirememişlerdi.

1256 yılında İran'a gelen Hülâgü, ailesi ve emri altındaki büyük ordunun ihtiyacı olan kışlak sahası için Mugan ve Arran'ı, yaylak olarak da Van Gölü'nün kuzeyindeki Aladağı seçti. Hülâgü'nün bu kararında, sözü edilen yaylak ve kışlakların çevresindeki İran, Kafkasya, Suriye ve Anadolu'ya hâkim olmasının etkisi büyüktü. Akabinde kendisine verilen görevleri yerine getirmek için harekete geçen Hülâgü, ilk olarak İsmaililer (Bâtıniler) üzerine yürüdü. Kısa sürede sığındıkları kaleleri ele geçirerek taraftarlarını ortadan kaldırmayı başardı.⁷ Böylece Cezire yolunu açan Hülâgü, çok geçmeden Bağdat üzerine yürüdü. Bağdat şehrinin tahribi ve Abbasi halifesinin öldürülmesiyle sonuçlanan bu sefer,⁸ Hülâgü'nün bölgedeki nüfuzunu daha da artırdı.⁹

1. Ayn Calut (1260) ve Elbistan (1277) Muharebesi'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Üzerindeki Etkileri

Abbasi Halifeliği'ni ortadan kaldıran Moğollar için artık Doğu Akdeniz'de tek rakip Mısır Memlûkları Sultanlığı idi. Eyyubi yönetimine son vererek Mısır'da iktidara gelen Memlûklar, İslam dünyasının yegâne ümidydiler. Memlûklar 1260 yılında gerçekleşen Ayn Calut Savaşı arifesinde bir bakıma sünî İslam'ın koruyuculuğunu üzerine almış görünse de¹⁰ aynı dönemde kurulmuş olan bu iki siyasi teşekkülün karşı karşıya gelmesi şüphesiz sadece dini temeller üzerine inşa edilemez. Bununla birlikte Uzakdoğu'dan Batı'ya uzanan ticaret yollarını büyük ölçüde kontrol eden Moğollar, Doğu Akdeniz'e de sahip olup bu hâkimiyetlerini pekiştirmek niyetindeydiler.¹¹ Bu bağlamda Anadolu ve İran üzerinde hâkimiyet tesis eden İlhanlıların, Doğu Akdeniz'de nüfuz elde edebilmesi Memlûklular karşısındaki başarılarına bağlıydı.

Hülâgü güney seferleri için evvela Kitboğa'yı öncü birliklerin başında Suriye taraflarına gönderdi. Kendisi de Eylül 1259'da ordusuyla Aladağ yaylağından güneye doğru ilerleyerek Aşmot Cevz Nehri'ne yani Adilcevaz suyuna ve Başır tepesine ulaştı. İbn Tagrıberdi, Hülâgü'nün bu hareketinin Halep'te heyecan yarattığını ve Memlûkların büyük bir hazırlık içerisine

⁵ Cüveynî, *Târih-i Cihângüşâ*, C. III, Çev: Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s. 487; Mîrhând, *Tahrîr-i Ravzatu's-Safâ* (5. kısım), s. 874. Reşidüddin İran'a ilaveten Şam, Mısır, Rum ve Ermen bölgelerinin de Hülegü'ye verildiğini kaydetmektedir. Bkz., Reşidüddin, *Câmîü't Tevârih (İlhanlılar kısmı)*, Türkçe çev. İsmail Aka vd., TTK Yayınları, Ankara 2013, s. 13.

⁶ Hülegü'nün İran'a gönderilme sebepleri hakkında bilgi için bkz., Reşidüddin, *Câmîü't- Tevârih*, s. 13.

⁷ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Çev: Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 37-38; eş-Şirazi, *Tahrîr-i Târih-i Vassaf*, C. II, Haz: Abdu'l Muhammed Ayeti, Çaphane-i İlmi, Tahran 1372/1994, s. 15; Müverrih Vardan, "*Türk Fütühâtü Târihi*", (889-1169)", İÜEFY Tarih Semineri Dergisi C.I, S.2, Haz: Hrand D. Andreasyan, Milli Mecmua Basımevi, İstanbul 1937, s. 231. Hülâgü'nün Bâtınilerle yaptığı mücadeleler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cüveynî, C. III, s. 495-512.

⁸ Geniş bilgi için bkz., Reşidüddin, *Câmîü't- Tevârih*, s. 36-49; İbnü't-Tıktaka, *Kitâbü'l-Fahrî*, Çev: Ramazan Şeşen, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2016, s. 233-236; İbni Tagrıberdi, *en Nücümü'z-Zâhire*, Çev: Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2013, s. 28-31.

⁹ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 39vd; Genceli Kiragos, *Vekâyinâme*, Çev: Gürsoy Solmaz, MTR Yayınları, Ankara 2002, s. 98vd; Bertold Spuler, *İran Moğolları (Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri)*, Çev: Cemal Köprülü, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 65.

¹⁰ Geniş bilgi için bkz. Preise Amitai, "Mongols and Mamluks: The Mamluk-İlkanid War (1260-1281)", *Cambridge University*, Cambridge 1996, s. 202-203.

¹¹ Osman G. Özgüdenli, *Gazan Han ve Reformları (1295-1304)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2000, s. 151.

girdiklerini belirtmektedir.¹² Reşidüddin, Hülâgü'nün sözü edilen güzergahı takip ederek Ahlat'a geldiğini ve çevrede katliam yaptığını, daha güneye inip Cezîre ile Urfa'yı aldığını, Meyyâfârikin Mardin ve Amid'in fethi için de bazı komutanlarını görevlendirdiğini kaydetmektedir.¹³ Tam bu sırada Mengü Kağan'ın ölüm haberini Halep'teyken alan Hülâgü¹⁴ yine aynı güzergâhı takip ederek geri dönmüş ve buradan merkez Karakurum'a yönelmiştir.¹⁵

Hülâgü'nün ordunun büyük bir kısmıyla bölgeden ayrılışı Memlûklar tarafından bir fırsata dönüştürüldü. Çünkü Memlûklu Sultanı Kutuz, azâmi 10 bin kişiden müteşekkil Kitboğa komutasındaki Moğol kuvvetlerine, Filistin'de, Beysan ile Nablus arasında Ayn Calut adı verilen mevkîde ağır bir darbe indirmiştir.¹⁶ 1260 yılında meydana gelen Ayn Calut Savaşı, hem Doğu Akdeniz'i kaderini, hem de Moğol hâkimiyetinin bölgedeki sınırlarını belirlemesi bakımından bir dönüm noktası olmuştur.¹⁷

Ayn Calut'ta büyük bir zafer kazanan Sultan Kutuz, kısa sürede işgal edilmiş Suriye topraklarını ele geçirdi.¹⁸ Böylece jeo-politik açıdan adeta birbiri tamamlayan Suriye ile Mısır coğrafyaları tekrar birleşme fırsatını elde etmiştir.¹⁹ Bu yenilgiden sonra Moğollar, Fırat Nehri'nin güneyinde kalıcı bir hâkimiyet kuramadılar. Esasen Memluk-İlhanlı sınırını da büyük ölçüde bu doğal hat belirlemiştir. Memlûklar elde ettikleri bu zafer neticesinde, İslam dünyasında Osmanlı Devleti'nin yükselişine kadar yaklaşık iki asır siyâsî lider konumuna yükseldikleri gibi, Moğol-Haçlı ittifakını işleyemez hale getirmişlerdir. Öte yandan İlhanlılar, gerek Doğu ve Güneydoğu Anadolu ve gerekse Suriye üzerinde nüfuzunu devam ettirebilmek amacıyla her fırsatta Memlûklar üzerine seferler tertip etmekten de vazgeçmemişlerdir.²⁰

Sultan Kutuz'u (1259-1260) bir suikast neticesinde öldürüp, Memlûk tahtına oturan Baybars, İlhanlılarla yapılan barış görüşmelerinden bir sonuç alamamıştı. Zira o, işgal edilen tüm İslam beldelerinin kendisine iade edilmesini talep etmekteydi ki, bu da Abaka tarafından şiddetle reddedilmişti.²¹ Bunun üzerine Baybars, İlhanlılar ve Hıristiyan dünyası ile bağları olan Kilikya Ermeni Krallığı üzerine 1265 ve 1275'te düzenlediği seferleriyle, Ermenilere büyük darbeler indirdi. Baybars bir yandan Ermeni Krallığı'nın başşehri Sis'i ele geçirirken,²² öte yandan Abaka'nın Suriye üzerine gönderdiği 15 bin kişilik bir kuvveti takibe alarak, Harran civarında büyük bir yenilgiye uğratmıştır. Bunun intikamını almak isteyen Abaka ise, 1272'de bölgeye

¹² İbni Tagrıberdî, *en Nücûmu'z-Zâhire*, s. 34-35.

¹³ Reşidüddin, *Câmîü't Tevârih*, s. 53.

¹⁴ Aknerli Grigor, Halep'in Moğollar tarafından ele geçirildiğinin duyulması üzerine Şamlıların şehrin anahtarını Hülâgü'ye gönderdiklerini belirtmektedir. Bkz. Aknerli Grigor, *Okçu Millet'in Tarihi*, s. 63.

¹⁵ Reşidüddin, *Câmîü't Tevârih*, s. 55; Kazvinî Müstevfî, *Târih-i Güzide*, (Farsça trc. Abdullah Hüseyin Nevai), Firdevsi Matbaası Yayınları, Tahran 1944, s. 589; Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Ali Selçuk*, Çev: Abdullah Bakır, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2009, s. 768; J. A. Boyle, "Dynastic and Political History of the Ilkhans", *The Cambridge History of Iran*, C. IV, Cambridge 1968, s. 351.

¹⁶ Reşidüddin, *Câmîü't Tevârih*, s. 58; İbni Tagrıberdî, *en Nücûmu'z-Zâhire*, s. 37; el- Ömeri, *Mesâlikü'l Ebsâr fi Memâlikü'l Emsâr*, Çev: Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2014, s. 393vd; Kazvinî, *Târih-i Güzide* (Farsça trc.), s. 590.

¹⁷ Savaş hakkında bilgi için bkz. Reşidüddin, *Câmîü't Tevârih*, s. 55vd; İbni Tagrıberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, s. 35-39; İsmail Yiğit, *Memlukler (1250-1517)*, Kayihan Yayınları, İstanbul 2015, s. 33; Charles J. Halperin, "The Kipçak Connection: the Ilkhans, the Memluks and Ayn Jalut", *Bulletin of The School of Oriental and African Studies*, University of London, vol. 63, No.2 (2000), s. 229-245.

¹⁸ Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *SAD*, C. I, TTK Yayınları, Ankara 1970, s.27; M. Fahreddin Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, C. II, Işıl Yayınları, İstanbul, s. 443.

¹⁹ K. Yaşar Kopruman, *Mısır Memlukleri*, s. 455.

²⁰ Muammer Gül, *Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu (Tarihi Arka Plan ve XIII -XIV Yüzyıl Moğol Hâkimiyeti)*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2010, s. 112.

²¹ İ. Yiğit, *Memlukler*, s. 140.

²² Başkumandan Simbat, *Simbat Vekâyinâmesi (951-1334)*, Çev: Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1946, s. 80.

gönderdiği bir askeri birlikle Haran ve çevresinde büyük bir yıkım ve katliam gerçekleştirmiştir.²³ Bu mücadeleler sırasında her iki hükümdar birbirlerini güç durumda bırakabilmek için yörede ekili arazileri dâhi ateşe vermekten de geri durmamışlardır.²⁴

Moğol saldırılarına son verme niyetinde olan Baybars, başta Muineddin Pervâne olmak üzere, bazı Selçuklu beylerinin teşvikleriyle Anadolu üzerinde Moğol hâkimiyetine son vermek üzere harekete geçti.²⁵ Neticede Kahire-Halep-Antep-Göksun üzerinden hızlı bir şekilde Elbistan Ovası'na ulaşan Sultan,²⁶ Moğol birliklerine ağır bir darbe indirdi.²⁷ Buradan Kayseri'ye gelen Baybars, şehir halkı ve ayanları tarafından sevinçle karşılandı.²⁸ Sultanın herhangi bir yıkım ya da yağmalamaya müsaade etmemesine rağmen, Memlûk ordusunun bölgede bulunması, Anadolu'nun doğusuyla batısı arasındaki ticari münasebetleri olumsuz etkilemiş ve neticede bölgede bazı temel ihtiyaç maddelerinin kıtlığı yaşanmaya başlamıştı. Bunun üzerine Sultan Baybars, beklediği yardımı alamadığı gibi, ortaya çıkan erzak sıkıntısı ve nihayet ordusunun yıpranmış olması sebebiyle Anadolu'dan geri çekilme kararı almıştır.²⁹

Baybars'ın Anadolu'dan ayrılmasından hemen sonra Abaka büyük bir kuvvetle Anadolu'ya girmiştir.³⁰ Erzincan-Divriği üzerinden hızla savaşın yapıldığı Elbistan Ovası'na gelen Abaka burada Moğol askerlerine ait cesetleri görünce derin bir üzüntü duymuştu.³¹ Bu üzüntüsü öfkeye dönüşen Abaka Anadolu'da Türkmen katliamı yaptı.³² Bununla da yetinmeyen Abaka bazı şehirlerin yağmalanmasını ve halkının katledilmesi emrini vermiştir.³³ Bu katliamdan yer yer gayrimüslimlerin de kurtulamadığı anlaşılmaktadır.³⁴ Öyle ki, Kayseri'den Erzurum'a kadar çiftçi, asker ve ahaliden yarım milyon insan kılıçtan geçirilmiştir.³⁵ Vezir Şemseddin Cüveynî'nin girişimleriyle Sivas dâhil olmak üzere bazı şehirler satın alınmak suretiyle bu katliamdan kurtulabilmişlerdir.³⁶

1277'deki Elbistan hezimetini İlhanlı Devleti'nin Anadolu siyasetinde önemli bir kırılmaya sebep olmuştur.³⁷ Artık Anadolu bütünüyle Moğol tahakkümü altına girmiştir.³⁸ Anadolu'da görevlendirilen Moğol idarecilerinin keyfi davranışları, isyan hareketleri gibi olaylar

²³ İbn Tagrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, s. 50-51.

²⁴ Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2009, s. 143.

²⁵ el-Ömeri, *el-Mesâlik* s. 402; *Baypars Tarihi*, C. II, Çev: M. Şerefüddin Yaltkaya, TTK Yayınları, Ankara 2000, s.49; Mirhond, , s. 915.

²⁶ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 87.

²⁷ *Baypars Tarihi*, C. II, s. 84vd; İbni Tagrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, s. 54; Reşidüddin, *Câmiü't-Tevarih*, s. 112; *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye*, s. 615vd; Aksarayî, *age*, s. 88; *Ebu'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 599.

²⁸ Baybars'ın Kayseri'de ki icraatları hakkında bkz. *Baypars Tarihi*, C. II, s. 87-88; İbni Tagrıberdî, *age*, s. 55; el-Ömeri, *el-Mesâlik*, s. 139-142.

²⁹ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 88; el-Ömeri, *age*, s. 142; *Anonim Selçukâme*, (*Tevarih-i Âli Selçuk*), Çev: H. İbrahim Gök vd., Atif Yayınları, Ankara 2014, s. 49; F. Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 43.

³⁰ Aksarayî, *age*, s. 89.

³¹ *age*, s. 89; İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye*, s. 625; *Baypars Tarihi*, C. II, s. 112; *Anonim Selçukname*, s. 49; Yazıcızâde Ali, *Tevarih-i Al-i Selçuk*, s. 818; A. G. Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, Çev: İlyas Kamalov, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, s. 52; Claud Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011, s. 280-281.

³² M. Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, TTK Yayınları, Ankara 1981, s.81-82; M. Halil Yinanç, "Elbistan", *İA*, C. IV, s. 228.

³³ el- Ömeri, *el-Mesâlik*, s. 402.

³⁴ *Ebu'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 600.

³⁵ *Baypars Tarihi*, C. II, s. 92; J. A. Boyle, "Dynastic and Political History of the İlkhans", s. 361.

³⁶ Reşidüddin, *Reşidüddin, RRRcâmiü't-Tevarih*, s. 113.

³⁷ Bu konu için bkz. F. Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 45-46.

³⁸ Anadolu'daki yeni Moğol yönetiminin mahiyeti hakkında geniş bilgi için bkz. C. Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 287-308.

Anadolu'nun sosyo-ekonomik ve kültürel açıdan gerilemesine sebep olmuştur. 1318'e kadar Selçuklu hanedanlığı, İlhanlıları metbu tanıyarak varlığını sürdürmüştür. Bu siyasi ortam İlhanlı nüfuzunun sirayet edemediği Anadolu'nun uç bölgelerinde kurulacak olan Türkmen beyliklerini adeta Moğol baskısından kaçan tüm çevrelerin sığınağı konumuna getirmiştir.³⁹ Diğer taraftan 1277 Elbistan Muharebesi, İlhanlı-Memlûklu sınırlarında bir değişikliğe sebep olmamış ve iki devlet 1260 sonrası sınırlarına çekilmişlerdir.⁴⁰ Bunu dönemin bazı coğrafya eserlerinde de görmek mümkündür. Zira Ebu'l-Fida, Birecik'ten bahsederken buranın Fırat'ın doğusunda, müstahkem bir kale olduğunu ve İslam'ın Tatarlara karşı cephesi niteliğine dikkat çekmektedir.⁴¹

Memlûkluların sürekli Anadolu'da çıkan Moğol karşıtı ayaklanmaları körüklemeleri, İlhanlıları Anadolu'yu doğrudan idare etmeye yönlendirmiştir. Bu bağlamda devletin merkezi Tebriz ile ülkenin batı ve güney bölgelerini birbirine bağlayan geçiş noktalarının muhafazası daha da önem kazanmıştır. Altınorda'nın devamlı Mısır ile birlikte hareket ederek Azerbaycan'a doğru yayılma siyaseti de buna ilave edilirse durumun ciddiyeti daha iyi anlaşılmaktadır. Dolayısıyla sözü edilen üç coğrafyaya-Kafkasya, Anadolu, Suriye- aşağı yukarı eşit mesafede olan Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin önemi, İlhanlılar açısından bir kez daha görülmüştür. O sebeple Hülâgü'den itibaren İlhanlı hükümdarları bölgeye ayrı bir değer vermişlerdir.⁴² Pervane'nin öldürülmesinden sonra Abaka, Anadolu'yu idâri ve mali açıdan "*Naib-i Saltanat-ı Memalik-i Rum*" ve "*İstifa-i Memalik-i Rum*" gibi makamlar vasıtasıyla doğrudan kendisine bağlarken,⁴³ Memlûk sınırında bulunan Diyâr-ı Bekîr Vilayeti'nin idarecesini de merkezden tayin etmeye başlamıştır.⁴⁴

2. İlhanlıların Doğu ve Güneydoğu Anadolu Üzerindeki Tasarrufları

İlhanlıların Bilâd-ı Şam ve Mısır üzerine düzenleyecekleri tüm seferlerde orduların güzergâhı Doğu ve Güneydoğu Anadolu olduğundan İlhanlılar açısından ayrı bir önem taşımaktaydı. Aynı zamanda bölge, yukarıda değinildiği üzere İlhanlı Devleti'nin merkezi Tebriz'e yakın olmasının yanında, coğrafi mekân olarak da çevresindeki Kafkasya Karadeniz, Cezire ve Doğu Akdeniz'i kontrol edebilen stratejik bir saha niteliğindediydi. O sebeptendir ki İlhanlılar, daha Hülâgü'den itibaren orduları için yaylak ve kışlak sahalarını buralardan seçmişlerdi.⁴⁵ Memlûklarla olan münasebetler bağlamında ise, Doğu Akdeniz yolunun hâkimiyeti için Anadolu'nun doğu ve güney taraflarının elde tutulması hayati önem taşımaktaydı.⁴⁶

İlhanlılar, yukarıda belirtilen stratejik konumuna binâen Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu idârî olarak iki eyalet halinde teşkil etmişlerdir. Bunlardan biri merkezi Musul olan Diyâr-ı Bekîr Eyaleti,⁴⁷ diğeri ise Ahlat merkezli Van Eyaleti idi.⁴⁸ Memlûklarla yapılan mücadelelerde stratejik

³⁹ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2010, s. 523-530.

⁴⁰ B. Spuler, *İran Moğolları*, s. 85; Muammer Gül, *Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu*, s. 113.

⁴¹ Ebu'l-Fidâ, *Takvimü'l-Büldân*, Çev: Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017, s. 229.

⁴² Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, C. I, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 33.

⁴³ B. Spuler, *İran Moğolları*, s. 386vd; İlhan Erdem, "Sahib-i Divan Şemseddin Cüveyni'nin Anadolu'ya Gelişi, Yeni Moğol Rejiminin Kurulması, Sonuçları", *Prof. Dr. Kazım Yaşar Koprıman'a Armağan*, Ankara 2003, s. 337-345.

⁴⁴ Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2009, s. 205.

⁴⁵ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 107, 135; Reşîdüddin, *Câmiü't Tevârih*, s. 53; Kiragos, *Vekâyinâme*, s. 104vd; B. Spuler, *İran Moğolları*, s. 66; F. Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 57.

⁴⁶ Manana Gabashvili, "İlhanlı Devleti'nin Uluslararası Ticaret Politikası ve Halefi Olan Türk Devletleri", *Türkler*, C. VIII, Çev: Mahmut Yavaş, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 386.

⁴⁷ Diyâr-ı Bekîr Eyaleti, Mardin, Erbil, Musul, Cezire, Meyyafarikin, Resulayn, Sincar ve Harran şehirlerini kapsamaktaydı. Bkz. Abdullah İbn Muhammad İbn Kiyâ al Mazandârâni, *Risâle-i Felekiyye*, (Walther Hinz), Franz Steiner Verlag GMBH, Weisbaden 1952, s. 158 -159(91a,91b).

⁴⁸ Van Eyaleti, Erzurum'dan Salmas'a, Arran'dan Ahlat'a kadar olan bölgeyi kapsamaktaydı. Bkz., Mustawfi Kazwini, *Nuzhat- Al- Qulub*, İngilizce çev: G.Le Strange), Cambridge Universty Press, London 1915, s. 100.

öneme sahip olan Diyarbekir Eyaleti, merkezden atanan Türk ya da Moğol idareciler tarafından idare edilir ve emirleri altında ihtiyaca göre tümenler bulunurdu.⁴⁹ Diyâr-ı Bekir Eyaleti, Memlûk sınırında olması hasebiyle kendisini kanıtlamış, kabiliyetli pek çok emirin vazife yaptığı bir eyalet niteliğindedir. Zira Mulay Noyan, İl-Basmış Noyan, İrincin Noyan ve Sutay Noyan gibi İlhanlı askeri teşkilatının önemli komutanları bu eyalette valilik görevini icra etmişlerdir.⁵⁰ İlhanlı Devleti'nin adeta uç karakolu niteliğine haiz bu eyaletin valileri, Memlûklardan gelebilecek tehditlere karşı tedbirler alırlardı. Seferlerde emirleri altındaki askerî kuvvetle savaşa iştirak ederler ve bölgeyi iyi bildiklerinden esas orduya öncülük vazifesini de üstlenmişlerdi.⁵¹ Zira Kâşânî 1315 yılına ait gelişmeleri anlatırken Emîr Sutay'dan “*Fırat Sahillerinin ve Şam Hudutlarının Muhafızı*” diye söz etmektedir.⁵²

Bahsi geçen emirlerden Sutay (ö. 1332), Gazan, Olcaytu ve Ebu Said dönemlerinde Erzurum'dan Bağdat'a kadar uzanan geniş bölgede İlhanlı Devleti adına çok önemli faaliyetleri başarıyla yürütmüştür. İlk iş olarak da 1312 yılında Memlûkların hâkimiyeti altında bulunan Bozok ve Üçoklara mensup Rum Kale dolaylarındaki Türkmenlere saldırarak, mallarını yağmalaması ve kadın, çocuk demeden tutsak alması olmuştur.⁵³ Sözü edilen Türkmenler, bir süre önce Memlûklara sığınmışlar ve sınır boylarına yerleştirilmişlerdi. İlhanlı Devleti açısından büyük bir problem oldukları anlaşılan bu Türkmenlerin, Memlûk yönetimi tarafından itinayla bölgede tutulmak istedikleri görülmektedir. Zira civarda bulunan Memlûk idareciler, aldıkları tedbirler neticesinde Türkmenlere ait tutsakları ve malları kısa sürede kurtarmış ve sahiplerine iade etmişlerdi.⁵⁴ Ayrıca Sutay, bölgede asayişin sağlanması hususunda da büyük bir çaba sarf etmekteydi. Nitekim 1317 yılında Mardin'den Şam taraflarına gitmekte olan 900 kişilik bir tüccâr kafilesinin bazı Moğol kabileleri tarafından yağmalanması üzerine Emîr Sutay, sorumluların kim olduğuna bakmaksızın sert tedbirler almaktan geri durmadığı gibi tüccârların mallarının bir kısmını da kendilerine iade etmiştir.⁵⁵

XIII. yüzyılın ortalarında önce Baycu Noyan'ın, daha sonra Hülâgü'nün maiyetinde aile ve sürüleriyle birlikte kalabalık orduların Azerbaycan ve Anadolu'ya gelişi, bölgede daha evvel yurt tutmuş Türkmen gruplarının göç etmesine sebep olmuştur.⁵⁶ Ayrıca Anadolu'nun doğu ve orta kesimlerinin devlet kontrolü altında olmasına özen gösteren İlhanlılar, bilhassa bu bölgelere Moğol ve doğudaki Türk oymaklarını iskân etmişlerdir.⁵⁷ Burada bulunan askeri birliklerin başında da genellikle hanedan üyesi kişiler görev yapıyorlardı.⁵⁸

⁴⁹ Marie F. Brosset, *Histoire de la Georgie*, Printed in Soviet Union, S. Petersbourg 1849, s. 492; Streck, “Ermeniyeye”, *İA*, C.VI, s.322; V. Barthold, “Ani”, *İA*, C. I, s. 436; Z. Velidi Togan, “Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti”, *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, C. I, Evkaf Matbaası Yayınları, İstanbul 1931, s. 25; M. Fahrettin Kırzoğlu, *Yukarı Kür ve Çoruk Boyları'nda Kıpçaklar*, (*Ahıska/Çıldır Eyaleti Tarihi'nden*), TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 148.

⁵⁰ Kâşânî, *Târih-i Olcaytu*, Haz: M. Hemblu, Farsça Metinler Koleksiyonu, Tahran 1348, s. 9; B. Spuler, *İran Moğolları*, s. 384.

⁵¹ İbn Tagrıberdî, *en-Nücümü'z-Zahîre*, s. 99,111vd; Reşidüddin, *Câmü't Tevârih*, s. 255, 283, 290, 295.

⁵² Kâşânî, *age*, s. 9.

⁵³ *age*, s. 146-148.

⁵⁴ F. Sümer “Anadolu'da Moğollar”, s. 77.

⁵⁵ O.Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 227.

⁵⁶ el-Kazvinî, *Asârü'l-Bilâd*, s. 644; en-Nesevî, *Celâlütin Harezşah*, s. 142; M. Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, s. 92.

⁵⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Z. Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Yayınları, İstanbul 1981, s. 236-237.

⁵⁸ C. Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 341.

Memlûklar karşısında aldıkları yenilgiler sebebiyle Anadolu üzerindeki baskılarını daha da artırma ihtiyacı hisseden İlhanlı yönetimi, askeri birliklerini artık kalıcı olarak sevk etmeye başladılar. Öyle ki, XIII. yüzyılın sonlarına doğru çoğu Doğu ve Güneydoğu Anadolu olmak üzere bölgeye beş tümenin üzerinde asker yerleştirdiler. İçerisinde çoğunlukla Türk birliklerin bulunduğu bu tümenler, aileleriyle ve hayvan sürüleriyle kendilerine ikta olarak verilmiş olan bölgelere yerleştiler.⁵⁹ Akkoyunlu ve Kara Koyunlu Türkmenlerinin esas kütleleri de bu zamanda bölgeye gelmişlerdir.⁶⁰ Kara Koyunluların, Argun (1284-1292) zamanında Bitlis havalisine,⁶¹ Akkoyunluların ise Gazan (1295-1304) döneminde Diyâr-ı Bekir çevresine iskân edildikleri anlaşılmaktadır. İlhanlıların bu Türkmen gruplarından ihtiyaç halinde, bilhassa Memlûk seferlerinde istifade ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim Tihârî Akkoyunlu Türkmenlerinin Tur Ali liderliğinde Gazan Han'ın Anadolu ve Suriye taraflarına yapmış olduğu seferlerde görev aldığını ve bu sebeple Gazan Han'ın iltifatını kazandığını kaydetmektedir.⁶² Bu bağlamda maiyetinde 30 bin hanelik bir Türkmen nüfusu bulunan Tur Ali'ye Memlûklara karşı sınır güvenliğinin sağlanması görevinin verilmiş olabileceği düşünülebilir.

3. Doğu Anadolu'dan Memluk Sahasına Göç Hareketleri ve Sonuçları

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da biriken bu nüfus yoğunluğu, pek çok Türkmen gruplarının Anadolu'nun kıyı bölgelerine yayılmalarına⁶³ ya da Memlûk topraklarına sığınmalarına sebep olmuştur. Şüphesiz bu iltica olaylarında İlhanlıların dînî siyasetinin de payı vardı. İlhanlılar, Memlûklar karşısında tutunabilmeleri için bölgedeki Hıristiyan halklarla iyi ilişkiler geliştirmelerinin farkındaydılar. Zira bu yolla Avrupa Hıristiyan dünyasının desteğini sağlamayı düşünüyordu. Nitekim Ermeni ve Gürcüler başta olmak üzere Hıristiyan toplumlara yakınlık gösterip, değer verdiler.⁶⁴ Özellikle ordularında bu grupları istihdam ettiler.⁶⁵ İlhanlı yönetiminin bu tutumundan cesaret alan Doğu Anadolu'daki Ermeniler, Müslümanlara karşı şiddet hareketlerine giriştiler. Dışlanan ve baskıya maruz kalan Türkmen gruplar ise kurtuluşu Memlûklara sığınmakta buldular.⁶⁶

İlhanlılarla Memlûk Sultanlığı arasındaki sıkı siyasî rekabet, her iki tarafın iç siyasetini etkileyebiliyordu. İdarenin aldığı tedbirlerden rahatsızlık duyan çevreler birtakım ayaklanmalar çıkarabiliyor ve kaybettiklerinde ise karşı tarafın topraklarına sığınma konusunda tereddüt

⁵⁹ M. Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, s.85-86; M. Gül, *Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu*, s. 200-208.

⁶⁰ Bu konuda geniş bilgi için bkz. F. Sümer, *Kara Koyunlular*, s. 34-37; Z. Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s. 253.

⁶¹ M. Fuad Köprülü, *age*, s. 92; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, TTK Yayınları, Ankara 1984, s. 180.

⁶² Ebu Bekr-i Tihârî, *Kitâb-ı Diyârbekriyye*, C. I, (Farsça Haz: Necati Lügal-Faruk Sümer), TTK Yayınları, Ankara 1993, s. 14-15; Tufan Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri (Bozulmuş Türkmenleri)*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2010, s. 23; John E. Woods, *300 Yıllık Türk İmparatorluğu Akkoyunlular*, Çev: Sibel Özbudun, Tercüman Yayınları, İstanbul 1993, s. 69-70; M. Halil Yinanç, "Akkoyunlular", *İA*, C. I, s. 252.

⁶³ İbrahim Telliöğlü, *Osmanlı Hâkimiyetine kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, Serander Yayınları, Trabzon 2004, s. 111-112; J. P. Fallmerayer, *Trabzon İmparatorluğunun Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 191-199; Murat Keçiş, *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler (1204-1404)*, TTK Yayınları, Ankara 2013, s. 93-99. Doğu Karadeniz bölgesine yayılardan, geçitlerden ve Harşit vadisinden inen Oğuz Çepni boyu Samsun'a kadar olan sahanın Türkleşmesini sağlamışlar ve Canik bölgesine adını veren Hıristiyan Çan kavmi ise yok olmaya yüz tutmuştur. Gresun'a kadar gelen Türkmenler bölgede küçük beylikler dahi kurmuşlardır. Bkz. Osman Turan, *Selçuklu Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2010, s. 301.

⁶⁴ Moğol orduları içerisinde yer alan Gürcü kuvvetleri hakkında geniş bilgi için bkz. Ömer Subaşı, *Gürcü-Moğol İlişkisi (Güney Kafkasya 1220-1346)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2015, s. 62-73, 124-130, 160-166

⁶⁵ Genceli Kiragos, *Vekâyinâme*, s. 141; Aknerli Grigor, *Okçu Milleti Tarihi*, s. 59.

⁶⁶ O. Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 206.

etmiyorlardı. Dahası her fırsatta iki tarafın yağmalama faaliyetlerine maruz kalan bölge sakinleri kurtuluşu göç etmekte buluyordu. Karşı taraf ise bu mültecileri kabul edip, farklı alanlarda istifade ediyordu. Ancak vurgulamak gerekir ki, bu göç hareketleri İlhanlı ülkesinden Memlûk topraklarına tek taraflı gerçekleşmekteydi. Aslında bu durum bölgenin tarihinde meydana gelen göç hadiselerinin seyrine de uygun düşmektedir. İslam'ın yayıldığı ilk zamanlarda bazı Arap kabilelerinin kuzeye iskân edilmesi dışında, genellikle bölgedeki göç hareketleri güney istikametinde gerçekleşmiştir.

İbn Şeddad bu dönemlerde Anadolu'dan 40 bin haneden daha fazla olan kalabalık bir Türkmen kitlesinin Memlûk topraklarına sığındığını ve bunların Sultan Baybars tarafından Gazze'den Antakya'ya kadar olan sahaya yerleştirildiğini belirtmektedir.⁶⁷ Memlûk topraklarına diğer bir göç dalgası da Gazan döneminde gerçekleşti. Erzurum-Muş-Bingöl yaylalarıyla Musul kışlağı arasında sürekli hareket eden Uyratlar,⁶⁸ Gazan-Baydu mücadelesi⁶⁹ sırasında bölgedeki otorite boşluğundan faydalanarak, kuvvetle muhtemel komşuları Karakoyunlu Türkmenlerine saldırarak mallarını yağmalamışlardı. Gazan Han tahtı ele geçirdikten sonra Uyratlardan yağmalanan malların Türkmenlere iadesini istedi. Aslında Gazan, Baydu ile girmiş olduğu taht mücadelesinde, karşı tarafı destekleyen Uyratları bir şekilde cezalandırmak niyetindeydi. Bu sebeple söz konusu Türkmenlerin ve devlet görevlilerinin Uyratlara baskı yapmalarına göz yumdu.⁷⁰ İlhanlı memurlarına ve Türkmenlere saldırarak katleden Uyratlar ise, başlarına gelecekleri tahmin ettiklerinden Bilâd-ı Şam taraflarına kaçtılar.⁷¹

Başlarında Taragay/Turgay Küregen⁷² olduğu anlaşılan bu başıbozuk grup,⁷³ Gazan Han'ın tüm çabalarına rağmen⁷⁴ Memlûk topraklarına sığınmayı seçtiler. Daha ziyâde asker ve muhâripten müteşekkil bu grup, aileleriyle birlikte 10 bin çadırılık bir nüfusa sahipti.⁷⁵ Ayrıca bu Uyrat tafesinin beraberinde çok sayıda sürü ve eşya da bulunmaktaydı. Memlûk Sultanı Ketbuga'nın (1294-1296), Moğol ve hatta Uyrat kökenli olması, Uyratların böyle bir tercih yapmalarında etkili olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁶ Uyratların, İlhanlı hükümdarının tüm ikazlarına rağmen, geri adım atmayıp devlete başkaldırmalarının sebebi de kuvvetle muhtemel Memlûkların kendilerine kucak açacağı düşüncesi idi.

⁶⁷ İbn Şeddad, *Bay-bars Tarihi*, Çev: M. Şerafettin Yaltkaya, İstanbul 1941, s. 155; Refet Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, TTK Yayınları, Ankara 1989, s. 3; F. Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 27-28; F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları*, TÜDAV Yayınları, İstanbul 1999, s. 180.

⁶⁸ İsmail Aka, "Anadolu'dan İran'a Göçler", *Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu* (16-17 Aralık 2002 Konya), TTK Yayınları, Ankara 2003, s. 57.

⁶⁹ Gazan -Baydu mücadelesi hakkında bkz. Reşîdüddin, *Câmîü't-Tevârih*, s. 234-240,250-253; Reşîdüddin, *Târih-i Mübârek Gazanî*, Haz: Karl Jahn, Stefan Matbaası Yayınları, Prag 1941, s. 90-91; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 147-152.

⁷⁰ Daha detaylı bilgi için bkz. F. Sümer, *Kara Koyunlular*, s. 33; Cüneyt Kanat, "Gazan Han Zamanında Memluk Devletine İltica Eden Uyratlar", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XV, İzmir 2000, s. 109.

⁷¹ *Ebu'l Faraç Tarihi*, C. II, s.659; Kanat, agm, s. 108.

⁷² Çingiz sülalesinden kız alıp onlara damat olmasıyla ilgilidir. Sözü edilen Taragay, Hülâgü'nün kız kardeşinin kocasıydı. Bu unvan Timur ve ahfadının mezar kitabelerine varıncaya kadar pek çok yerde karşımıza çıkmaktadır. Geniş bilgi için bkz. A.A. Semenov, "Gur-i Emir Türbesinde Timur'un ve Ahfadının Mezar Kitabeleri", Makaleler ve İncelemeler I (A. Kadir İnan), TTK Yayınları, Ankara 1998, s. 587-610. Ayrıca bu kelime üzerinde geniş bilgi için bkz., O. Nedim Tuna, "Osmanlıca'da Moğolca Kelimeler" *Türkiyat Mecmuası*, C. XVIII, (1973-75), s. 281-314.

⁷³ İbni Tagrıberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, s. 85; Charles J. Halperin, "The Kipçak Connection: the İlkhans, the Memluks and Ayn Jalut", s. 244.

⁷⁴ Reşîdüddin, *Câmîü't-Tevârih*, s. 254; Ayrıca bkz., F. Sümer, *Kara Koyunlular*, s. 33; F. Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 65-66.

⁷⁵ *Ebu'l Faraç Tarihi*, C. II, s. 659.

⁷⁶ İbni Tagrıberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, s. 85; Charles J. Halperin, agm, s. 244.

Memlûklara iltica eden Uyratlar, genellikle Haçlılardan alınmış olan kıyı bölgelere yerleştirilmişlerdir. Başta liderleri Taragay/Turgay olmak üzere önde gelenlere Mısır'da dirlikler tahsis edilmiştir. Esasında Ketbuga'nın Uyrat önde gelenlerine birtakım rütbelere vermek suretiyle, Memlûk emirleri karşısında dengeyi sağlayabilmek maksadının olduğu da kabul edilmektedir.⁷⁷ Bununla beraber Memlûk emirleri güzellikleriyle meşhur Uyrat kızlarıyla evlendiler. Erkeklerini de hizmetlerine alarak bunlardan istifade ettiler.⁷⁸ Ketbuga'nın tahttan uzaklaşmasıyla Uyrat emirleri hızlı bir şekilde Memlûk Devleti'nin teşkilat yapısından tasviye edilirken, Uyratların bir kısmı da geri dönmüştür.⁷⁹

Mısır ve Suriye'den geri dönenlerle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da kalan Uyrat oymaklarının, bölgedeki varlıklarını XV. asrın başlarına kadar devam ettirdikleri anlaşılmaktadır.⁸⁰ Nitekim bu Uyrat oymakları XIV. yüzyılın ortalarından itibaren Erciş şehri merkez olmak üzere Van Gölü Havzası'nda etkin hale gelmeye başlayan Kara Koyunlu Türkmen Federasyonu'nun da içerisinde yer alıp,⁸¹ bölgedeki hâkimiyet mücadelelerinde etkin rol oynamaya devam etmişlerdir. Bilhassa Ahmet Celayir ile Kara Yusuf arasındaki mücadelelerde zaman zaman farklı saflarda yer aldıkları görülmektedir.⁸²

Moğol hâkimiyetinin Doğu ve Güneydoğu Anadolu üzerinde kendisini hissettirmesi sonucunda Memlûk topraklarına akın akın gelen Türkmen grupları ise, bizzat devlet eliyle Suriye sınırı boyunca iskân edilmekteydi. Üçok ve Bozoklara mensup farklı Oğuz boylarından müteşekkil Türkmen grupları Diyâr-ı Bekir'e kadar uzanan sınır boyunca sistemli bir şekilde yerleştiriliyordu. Bu sayede Memlûk Devleti, İlhanlılarla olan kuzey sınırlarını güvence altına almış oluyordu. Diğer taraftan sözü edilen sınır hattı, Memlûk idâri teşkilatlanması içerisinde *Halep Niyabeti* adı altında teşkil edilmişti. Bu niyabete Malatya, Darende, Elbistan gibi Doğu Anadolu şehirleri de dâhil edilmişti.⁸³ Bu Türkmenlerin belli bir kesimi Memlûk ordusunun önemli bir gücünü oluşturduğu gibi Dulkadirli Beyliği ile Ramazanoğulları beyliklerinin temellerini de atarak Orta Anadolu ile Çukurova bölgelerinin Türkleşmesi sürecine katkı sağlamışlardır.⁸⁴

Doğu Anadolu'da meskûn bazı Türk ve Moğol topluluklarının bölgeden ayrılışı, İlhanlı Devleti'nin parçalanmasıyla daha da hızlandı. Bu süreç bazı Kürt aşiretlerinin Zağros havalisinden Hakkâri, Van, Ahlat, Diyâr ı Bekir gibi şehirlere gelmeye başlamalarının da bir bakıma önünü açmıştır.⁸⁵ Nitekim Ebu'l-Farac, Musul ve Erbil yörelerinde kışlayan Moğol aşiretlerinin, yaz mevsiminde Doğu Anadolu'nun kuzeyindeki yaylalara çıkmasıyla dâhi Kürtlerin dağlık bölgelerden şehirlere doğru yayıldıklarını kaydetmektedir.⁸⁶

⁷⁷ Cüneyt Kanat, "Gazan Han Zamanında Memlûk Devletine İltica Eden Uyratlar", s. 116.

⁷⁸ F. Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 66.

⁷⁹ Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 206.

⁸⁰ M. Gül, "İlhanlılar Döneminde Diyarbakır", *I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlı'ya Diyarbakır Sempozyumu* (20-22 Mayıs 2004 Diyarbakır), Diyarbakır Valiliği Yayınları, Diyarbakır 2004, s. 201.

⁸¹ F. Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 139.

⁸² Bu konuda geniş bilgi için bkz. Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't Tevârih*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2006, s. 80, 85.

⁸³ Altan Çetin, *Türk Tarihinde Memlûk Asırları (Bir Kültür Tarihi İncelemesi)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2020, s. 51-54.

⁸⁴ F. Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 45.

⁸⁵ Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 147.

⁸⁶ *Ebu'l Faraç Tarihi*, C. II, s. 631.

4. Memlûklara Uygulanan Ambargonun Doğu Anadolu Şehirleri Üzerindeki Etkisi

İlhanlı-Memlûk münasebetlerinin gidişatına tesir eden olaylardan biri de hiç şüphesiz Papalığın Memlûklara karşı uyguladığı ekonomik ambargoydu. Buna göre; Avrupa Mısır'a demir ve kereste satmayacak, ordusu için kuzeyden köle sağlanmasına mani olunacaktı. Ayrıca Hindistan'dan İskenderiye limanı aracılığıyla Avrupa'ya geçen mallardan alınan gümrük vergisinden Memlûkları mahrum etmek için İran Körfezi ve Suriye limanları arasındaki kervan yolları kullanılacaktı.⁸⁷ Bu durum İlhanlı çıkarları açısından memnuniyet vericiydi. Zira doğu-batı ticareti artık İlhanlıların hâkim olduğu saha üzerinden gerçekleşecekti.⁸⁸

Ortaçağ İslam coğrafyacılarının İrminiye/Ermeniye diye bahsettikleri ve Doğu Anadolu'nun kuzeydoğusunu içine alan yöre eskiden beri ticaret kervanlarının uğrak yeriydi.⁸⁹ Bu özel konumu sebebiyle batıdan ve kuzeyden gelen kervanların İran'a ya da doğudan gelen kervanların Kafkasya, Karadeniz ve Batı Anadolu'ya aktarılmasında önemli bir işlev görmekteydi.⁹⁰ Ani, Kars, Erzen üzerinden Trabzon limanına uzanan yol, İslam ülkeleriyle yapılan ticaretin en önemli yollarından biriydi. İkinci yol ise Asya'nın içlerinden gelerek Hazar denizinden geçip, Aras ve Kür nehirleri vasıtasıyla Trabzona ulaşan güzergâhtı.⁹¹ Ayrıca Van, Bitlis, Musul ya da Dvin, Nahçıvan, Tebriz üzerinden Bağdat'a uzanan kervan yolu da bilhassa X.yüzyılda bölgedeki Ermeni krallarının Abbasi halifeliğiyle olan ticaretinin en önemli vasıtalarından biriydi.⁹²

Yukarıda sözü edilen başlıca ticaret yolları İlhanlı Devleti'nin sınırları içerisindeydi. Diğer taraftan Tebriz'in İlhanlı Devleti'ne merkez seçilmesi, şehre Doğu ile Batı arasında pek çok bakımdan aracı rolü olma özelliğini yüklemiştir.⁹³ Burası bir yandan Orta Asya'daki Büyük Kağan ve öteki Moğol ileri gelenleri ile Hindistan ve Mısır sultanlarının, öte yandan Avrupa krallarının, Bizans Kayzeri ve Papa'nın elçilerinin buluşma yeri oldu.⁹⁴ Katolik, Ortodoks ya da Ermeni bir tacir sözü edilen güzergâhları kullanarak güvenli bir şekilde ticaretini yapabiliyordu.⁹⁵ Tebriz'de o kadar ticari ürün toplanıyordu ki, bu durum Tebriz'e uğrayan Avrupalıları hayretler içerisinde bırakıyordu.⁹⁶ İpek, halı, baharat, porselen, altın, gümüş gibi ürünler daha önce Akdeniz üzerinden Avrupa'ya taşınırken, Haçlı seferlerinden dolayı güvenliğini kaybettiği için Karadeniz güzergâhı ön plana çıkmaya başlamıştır.⁹⁷

⁸⁷ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (1243-1453)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 309-313.

⁸⁸ C. Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 316; Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s. 133-137.

⁸⁹ İbn Havkal, *Sûret el-Arz (Yerin Haritası)*, Çev: Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014, s. 267-268.

⁹⁰ İstahri, *Kitâbu Mesâlik'l-Memâlik*, Çev: Y. Ziya Yörükhan, Ötüken Yayınları, İstanbul 2013, s. 285-286. Ayrıca bkz. el-Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, Çev: Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, İstanbul 2013, s. 225.

⁹¹ İstahri, s. 283; W. Heyd, *Yakındoğu Ticaret Tarihi*, Çev: E. Ziya Karal, TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 6. Bu yollar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Bu güzergâhlar hakkında geniş bilgi için bkz. İbn Havkal, s. 275; Kazvinî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, s. 173-179; Ebu'l-Fidâ, *Takvimü'l-Buldân*, s. 311.

⁹² İbn Havkal, *Sûret el-Arz*, s. 273-274.

⁹³ Şehabeddin Tekindağ, "Trabzon", *İA*, XII/1, s. 549.

⁹⁴ İsmail Aka, "İpek Yolu Üzerinde İran", *UNESCO İpek Yolları Deniz Araştırma Gezisi Konferansları* (E. Ü. Edebiyat Fakültesi 30 Ekim 1990), Ankara 1993, s.55-64; Nicola di Cosmo, "Mongols and Merchants on the Black Sea Frontier in the Thirteenth and Fourteenth Centuries: Convergences and Conflicts", *Convergences and Conflicts*, Mongols, Turks and Others, Edit. Reuven Amitai and Michel Brain, Brill- Leiden-Boston 2005, s. 396.

⁹⁵ Charles King, *Karadeniz*, Çev: Zülâl Kılıç, Kitap Yayınevi, İstanbul 2008, s. 113.

⁹⁶ Marco Polo, *Dünyanın Hikâye Edilişi*, s. 87vd; Z. Velidi Togan, "Moğollar Döneminde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti", s. 17.

⁹⁷ Neslihan Durak, "Moğolların Karadeniz Ticaretine Yönelik Tasarrufları", *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik*, C. II, Samsun 2013, s. 793vd. Ayrıca bkz., O. Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 50; Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 134.

Papa'nın Mumlûklara uygulamış olduğu ambargo, ticari yoğunluğun kuzey istikametine yani İlhanlı hâkimiyeti altındaki topraklara kaymasına neden olmuştu. Tebriz'den başlayıp Ahlat, Erzurum üzerinden veya Tebriz, Ani, Kars, Erzurum'dan Trabzon'a uzanan kervan yolu⁹⁸ ile İskenderun'dan başlayıp Sivas-Erzincan-Erzurum-Ahlat-Tebriz güzergahını takip eden yolun ticarî yoğunluğu oldukça artmıştı.⁹⁹ Sonuçta İlhanlı payitahtı Tebriz uluslararası bir ticaret merkezi haline gelmiş,¹⁰⁰ haliyle ticaret yolları üzerindeki Doğu Anadolu şehirleri de büyük gelişme göstermişlerdir. Öyle ki, Cenevizliler bölgenin bazı şehirlerinde konsolosluklar dâhi açmışlardı.¹⁰¹ Bölge ticaretinde yaşanan bu gelişmeler sebebiyledir ki, XIV. yüzyılın başlarında aralarında Erzincan, Bitlis, Ahlat, Erciş, Ani gibi Doğu Anadolu şehirlerinin de bulunduğu yerlerde çok sayıda darphane faaliyet göstermekteydi.¹⁰²

5. Din Olgusunun İlhanlı-Memlûk İlişkileri ve Bölge Üzerindeki Etkisi

Tekudar (1282-1284) zamanına kadar İlhanlılar, İslam dünyasının müdâfisi Memlûklara karşı saldırgan bir politika takip etmişlerdi. Buna rağmen başarı sağlayamamış ve hatta bazı toprakları bırakmak zorunda kalmışlardı. İslam coğrafyasının ortasında, bir İslam devletiyle mücadele etmenin beyhûde olduğu da aşikârdı. Tekudar ise sorunları uzlaşma yoluyla çözebileceğini düşünüyordu.¹⁰³ O sebeple Yakındoğu'nun siyasi ve sosyal yapısını da düşünen Tekudar, Müslüman olup, Ahmet ismini aldı.¹⁰⁴ Akabinde Mısır'a bir elçi gönderdi.¹⁰⁵ Memlûk Sultanı Kalavun (1279-1290), İlhanlı hükümdarının Müslüman olmasına memnun kalmış ise de¹⁰⁶ siyasi bir manevra olarak düşünüldüğünden, ne iç ne de dış siyasette karşılığını bulamadı.¹⁰⁷ Zira Kalavun, daha görüşmelerin sürdüğü dönemde Diyarbekir, Kâhta ve Gerger civarını yağmalamıştı.¹⁰⁸ Tekudar'ın İslam'ı seçmesi, İlhanlı cephesinde özellikle barışa karşı olan noyanlar arasında hoş karşılanmamış ve Tekudar'a karşı bir muhalefetin de güçlenmesine sebep olmuştu.¹⁰⁹ İki yıl gibi kısa süren Ahmet Tekudar dönemi, Memlûklarla olan mücadeleleri bitirmeye yetmemişti. Çünkü Argun'un tahta geçişiyle birlikte savaş süreci tekrar kaldığı yerden başlayacaktır.¹¹⁰

Gazan Han zamanında çatışma temeli üzerinde gelişen İlhanlı-Memlûk ilişkileri Gazan Han'ın İslam'ı tercih edip, devletin kurumlarını buna göre şekillendirmesine rağmen aynen devam etmiştir.¹¹¹ 1302 tarihinde Mısır'a Kadı Nasruddin Tebrîzî ile Kudbeddin Musulî'yi elçi olarak

⁹⁸ W. Heyd, *Yakındoğu Ticaret Tarihi*, s. 557.

⁹⁹ M. Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, s.310; Tabakoğlu, *age*, s. 116.

¹⁰⁰ Marco Polo, *Dünyanın Hikâye Edilişi*, Çev: Işık Ergüden, İthaki Yayınları, İstanbul 2003, s. 87vd; Z. Velidi Togan, "Moğollar Döneminde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti", s. 17.

¹⁰¹ Z. Velidi Togan, *agm*, s. 16-17.

¹⁰² Tuncay Aykut, "Moğol ve İlhanlı Para Tarihi", *Ak Akçe Moğol ve İlhanlı Sikkeleri (Mongol And İlkanid Coins)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 21.

¹⁰³ Aksarayî, *Müsâmeretü'l- Ahbâr*, s. 107.

¹⁰⁴ Orbelyan, Tekudar'ın Ahmet adını alarak Müslüman olduğunu ve bununla da kalmayarak İslam'ı halkın dini yaptığını, Hıristiyanlığı ise yok ettiğini söylemektedir. Bkz. Stephanos Orbelian, *Histoire de la Siounie*, s. 237.

¹⁰⁵ Reşîdüddin, *ReRRRR Câmîü 't-Tevârih*, s. 136; eş-Şirâzî, *Tahrir-i Târih-i Vassaf*, C. I, Haz: Abdu'l Muhammed Ayeti, Çaphane-i İlmi, Tahran 1994, s. 70; *Ebu'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 611. Ayrıca bkz. J. A. Boyle, "Dynastic and Political History of the İlkhans", s. 365.

¹⁰⁶ İbni Tagrıberdî, *en-Nüccümü 'z-Zâhire*, s. 68.

¹⁰⁷ el Ömerî, *el-Mesâlik*, s. 406; Aksarayî, *Müsâmeretü'l- Ahbâr*, s. 107; B. Spuler, *İran Moğolları*, s. 89-90.

¹⁰⁸ Muammer Gül, *Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu*, s. 115.

¹⁰⁹ Bu konu hakkında bkz. eş-Şirâzî, *Tahrir-i Târih-i Vassaf*, C. I, s. 71-72. Ayrıca bkz. B. Spuler, *İran Moğolları*, s. 90-91.

¹¹⁰ Reuven Amitai, "The Resolution of the Mongol-Mamluk War", s. 360.

¹¹¹ Gazan Han zamanında devlet teşkilatında meydana getirilen bu değişiklikler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, s. 174-267.

yollamıştı. Bu vesileyle Memlûk Sultanı'na gönderdiği mektupta, Mardin ve çevresinde meydana gelen mücadelelerin bölgeyi harap ettiğine, bölge halkının evlerini terk ettiğine ve ticaretin durduğuna dikkat çekerek, barış yapılmasını teklif etmekteydi.¹¹² Ama aynı zamanda Memlûk Sultanı'ndan kendisine tabî olmasını da istemekteydi. Aslında bütün bunlar siyasi bir manevradan öteye geçemiyordu. Çünkü bu sırada Memlûk ordusu Resulayn ve Mardin'e kadar olan bölgeleri yağmalamak ve ekili arazileri yakmakla meşguldü.¹¹³ Resulayn ve Mardin çevresinin sık sık yağmalanması sadece ticaretin değil, aynı zamanda sosyo-ekonomik hayatı da olumsuz etkilemişti. Zira bahsi geçen yerler, Doğu Anadolu'nun kuzeyinde yaylayan konargöçer aşiretlerin başlıca kışlak sahalarıydı. Haliyle iki ordu tarafından yağmalanan yörenin siyasi, ekonomik ve kültürel dokusu da sürekli değişebiliyordu.¹¹⁴

Gazan Han'ın siyasi bir manevra gibi görünen bu davranışı, Memlûklarla olan münasebetlerin mahiyetini değiştirmeye kâfi gelmese de, devlet erkânı ve toplum üzerinde etkilerini göstermekte gecikmemişti. Zira Aladağ, Kars, Ani, Sürmeli, Ağrı civarında yurt tutmuş olan Gregoryan-Oğuz Türkleri,¹¹⁵ Uygurlar ve bazı Moğol boyları arasında İslam'ın yayıldığı görülmektedir.¹¹⁶ Özellikle Şamanist Moğol kabilelerinin, Türkmen babalarının eski Türk inançları ile yoğurdıkları İslam anlayışını kabul etme konusunda fazla tereddüt göstermedikleri anlaşılmaktadır.¹¹⁷ Bundan yaklaşık bir asır sonra Sürmeli/Sürmeli ve civarından geçen İspanyol elçi Clavijo, bölgede daha önceleri çoğunlukta olan Ermenilerin, üstünlüğü artık Müslümanlara kaptırıldığını belirterek aslında bu kültürel dönüşümü açık bir biçimde gözler önüne sermektedir.¹¹⁸

Olcaytu devam edegelen sınır mücadelelerini sonlandırmak ve barışı tesis etmek için Memlûk Sultanı'na mektup göndermişse de sonuç alamamıştı.¹¹⁹ Belki bunun bedelini ödetmek üzere, 1312 yılında Suriye seferine çıkan Olcaytu, sınırdaki Rahbe'yi muhasara edip ele geçirmeyi başardı. Ancak İlhanlı merkezinden uzakta olmasından iâşe eksikliği başgöstermiş ve buna salgın hastalıkların da eklenmesiyle bölgede tutunamayarak eski sınırlarına çekilmek zorunda kalmıştır.¹²⁰ Ebu'l-Fida Rahba'nın Moğollara karşı bir sınır karakolu olduğunu belirterek bu hakikati teyit etmektedir.¹²¹ Diğer taraftan bu sefer aynı zamanda Moğolların son Memlûk seferi oldu.¹²²

¹¹² İbn Tagrıberdî, *en-Nücûmu 'z-Zâhire*, s. 104-106.

¹¹³ Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 207.

¹¹⁴ Muammer Gül, *Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu*, s. 112.

¹¹⁵ Bunların içerisinde Kıpçak/Kuman Türkleri de vardı. Bunlar daha önceden Gürcistan'a gelerek, 40 000 kişilik kalabalık bir grup halinde Gürcü ordusuna katılmışlardı. Zamanla Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz'e yayılmışlardı. Bir kısmı Müslüman olan bu Kıpçakların, Hıristiyan olanları ise Dede Korkut'ta bahsedilen ve Oğuzlarla mücadele eden Hıristiyan Türkler idi. Bkz. Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2010. Bir kısmı da Ermeni Kilisesi'nin etkisi altında kalmışlardır. Bkz. Mehmet Eröz, *Hıristiyan Türkler*, TKAE Yayınları, Ankara 1983, s. 16, 43-44; M. Fahrettin Kırzoğlu, *Kars Tarihi*, s. 393; Z. Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s. 199-200.

¹¹⁶ eş-Şirâzî, *Tahrir-i Târih-i Vassaf*, C. III, s. 198; el-Ömeri, *el-Mesâlik*, s. 414; Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s. 861vd.

¹¹⁷ A. Yaşar Ocak, *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri-Selçuklu Dönemi*, BKM Yayınları, İstanbul 2016, s. 166.

¹¹⁸ Ruy Gonzales de Clavijo, *Anadolu, Orta Asya ve Timur*. Çev. Ö.Rıza Doğrul, Ses Yayınları, İstanbul 1993, s. 89.

¹¹⁹ İbn Tagrıberdî, *en-Nücûmu 'z-Zâhire*, s. 113.

¹²⁰ Kâşânî, *Târih-i Olcaytu*, s. 143; B. Spuler, *Iran Moğolları*, s. 127.

¹²¹ Ebu'l-Fida, *Takvimü'l-Buldân*, s. 237.

¹²² F. Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 81.

Bu hayâl kırıklığı üzerine Olcaytu, Tekudar ve Gazan'ın yolunu takip etmeye karar vermiştir. Ancak onların aksine, Şii çevrelerle yakın ilişkiler içerisinde olmaya gayret göstermiştir.¹²³ Bunun için hem Türkmen babalarını korumuş, hem de şiiği himaye eden bir siyasi eğilim içerisinde girmişti. Olcaytu'nun On İki İmam mezhebine girmesi başta Barak Baba olmak üzere, Türkmen babalarının İlhanlı topraklarına gelmelerine de yol açmıştır. Gazan Han döneminden itibaren devlet nezdinde itibarı olduğu anlaşılan Barak Baba'nın, Olcaytu döneminde devletin Memluklarla diplomatik ilişkilerinde birtakım vazifeler de aldığı göz önünde bulundurulursa İlhanlı hükümdarına nasıl tesir ettiğini anlamak güç görünmemektedir.¹²⁴

Bu durum sadece hanedan ve onun etrafında oldukça sınırlı bir çevrenin inisiyatifinde gelişmiştir.¹²⁵ Zaten Olcaytu bir süre sonra Moğol sosyal hayatıyla bağdaşmayan bu anlayışı sorgulamaya başlamış olacak ki etrafındaki şii âlimleri uzaklaştırmıştır.¹²⁶ Buna rağmen İran'ın Şii bir coğrafyaya dönüşmesinde İlhanlı hükümdarının bu tercihinin önemli bir yerinin olduğunu kabul etmek gerekir.¹²⁷ Nitekim şii İlanlılar dönemiyle kurumsallaşma sürecini büyük ölçüde tamamlayarak özellikle İran ve Azerbaycan'da iyice yerleşme imkânını elde etmiştir.¹²⁸

Anadolu'da ise bilhassa köylü ve konargöçerler arasında kabul gören Şiiğin,¹²⁹ Türkmenler ile Moğollar arasında bir kaynaşma meydana getirdiği de belirtilmektedir.¹³⁰ Eflâki, Mevlana'nın torunu Ulu Arif Çelebi'nin, Olcaytu'yu girdiği bu sapkın yoldan döndürmek için Sultaniye'ye gitmeye karar verdiğini ve güzergâhı üzerinde Bayburt ve Erzurum taraflarında, yöre halkına her fırsatta Olcaytu'nun girdiği yolun yanlış olduğunu ve buna itibar etmemeleri konusunda nasihatlerde bulunduğunu ifade etmesi,¹³¹ bölgede taraftarlarının bulunduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Diğer taraftan bu vaziyet, yakın gelecekte bölgede hâkimiyet kuracak olan Kara Koyunlular ve Safevilerin birer Türkmen-Şii devleti özelliğinin altyapısını da meydana getirecektir.¹³²

Sonuç

Tarih boyunca Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Anadolu, Suriye ve İran merkezli siyasi teşekküller arasında bir hâkimiyet mücadelesi sahasına dönüşmüştür. Zira Karadeniz, Kafkaslar, Basra Körfezi ile Doğu Akdeniz Havzası'nı kontrol edebilen bölge, tüm siyasi ve askeri planların merkezinde yer almaktaydı. Bu itibarla aynı dönemde biri Mısır'da, diğeri İran'da teşekkül eden Memlûk ve İlhanlı Devleti'nin bir asra yakın mücadelesinin esas gayesi de buydu. Tebriz merkezli kurulan İlhanlı Devleti, Doğu Anadolu hâkimiyetini sağladıktan hemen sonra güney ve batı yönünde yayılma faaliyetleri içerisine girmiştir. Bu anlamda evvela Türkiye Selçuklularını vergiye bağlamış, İsmaililer'i ve Bağdat Halifeliği'ni bertaraf etmişti. Bu şekilde Suriye ve Mısır

¹²³ Bu konuda geniş bilgi için bkz., H. Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şiiçilik*, s. 165vd; K. Ramazan Haykıran, *Moğollar Zamanında Yakındoğu*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016, s. 87.

¹²⁴ Geniş bilgi için bkz., A. Yaşar Ocak, *Sarı Saltık (Popüler İslamın Balkanlardaki Destanı Öncüsü 13.yy)*, BKM Yayınları, İstanbul 2016, s. 113-120.

¹²⁵ Ocak, *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri*, s. 86.

¹²⁶ Z. Velidi Togan, *Umum Türk Tarihi'ne Giriş*, s. 389.

¹²⁷ K. Ramazan Haykıran, *Moğollar Zamanında Yakındoğu*, s. 20; M. Gül, *Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu*, s. 116.

¹²⁸ M. Fuad Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, Akçay Yayınları, İstanbul 2012, s. 80-81; H. Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şiiçilik*, s. 184-187.

¹²⁹ Şahin, *age*, s. 187.

¹³⁰ F. Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluş ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 9-10.

¹³¹ Ahmet Eflâki, *Âriflerin Menkıbeleri*, C. II, Çev: Tahsin Yazıcı, MEB Yayınları, İstanbul 1989, s. 264-267.

¹³² F. Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluş ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, s. 9; K. Ramazan Haykıran, *Moğollar Zamanında Yakındoğu*, s. 87.

yolunu açan Hülâgü, 1260'da Memluklar'dan beklemediği bir darbe yiyerek, geri çekilmek durumunda kaldı. Bu hezimetten sonra İlhanlı hükümdarları hemen her fırsatta Memluklar üzerine seferler düzenlemekten geri durmadılar. Ancak her iki tarafın karşılıklı saldırılarına rağmen, 1260 sınırları hiç değişmedi. Genel itibariyle Fırat Nehri doğal bir hat olarak kaldı.

Uzun süren bu kıyasıya mücadelenin arasında kalan Doğu ve Güneydoğu Anadolu, her defasında ağır tahribatlar yaşamıştır. Neticede bölge iktisadî anlamda gerilediği gibi etnik ve kültürel açıdan da birtakım değişimler geçirmiştir. Selçuklu fetihleri ve Moğol işgalinin getirdiği Türk ve Moğol topluluklarının yaylak ve kışlak sahası durumuna gelmiş olan yöre, sözü edilen tahribat sebebiyle sürekli dışa göç vermiştir. Daha çok Memlûklu sahasına gerçekleşen göç hadiseleri, reketi alevlendirdiği gibi Anadolu'nun ve Doğu Akdeniz'in demografik yapısının değişmesinde de etkili olmuştur. Bazen de iki devlet arasındaki münasebetlerin seyrini değiştiren Papa'nın ekonomik ambargosu gibi dış müdahaleler, dönemsel olarak bölge şehirlerinin zenginleşmesine sebep olabiliyordu. Müslüman bir coğrafyada tutunabilmenin zorluğu karşısında İlhanlılar, din değiştirerek baskıyı kırmayı düşündüler. Bu değişim, rakipleri Memlûklu ikna etmeye yetmedi. Ancak başta Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk-Moğol topluluklarının İslamlaşmasında etkili olduğu gibi bölgenin geleceğinde Şiiliğin nüfuz kazanmasına da zemin oluşturmuştur.

Kaynakça

- AKA, İsmail, “Anadolu'dan İran'a Göçler”, *Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu* (16-17 Aralık 2002 Konya), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 57-63.
- AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (1243-1453)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.
- AKNERLİ Grigor, *Okçu Milleti Tarihi*, Çev: Hrant D. Andreasyan, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2012.
- AKSARAYÎ, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Çev: Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- AMİTAİ, Preise, *Mongols and Mamluks: The Mamluk-İlkhani War (1260-1281)*, Cambridge University, Cambridge 1996.
- Anonim Selçuknâme, (Tevârih-i Âli Selçuk)*, Çev: H. İbrahim Gök vd., Atıf Yayınları, Ankara 2014.
- AYKUT, Tuncay, “Moğol ve İlhanlı Para Tarihi”, *Ak Akçe Moğol ve İlhanlı Sikkeleri (Mongol And İlkhani Coins)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 122-222.
- BARTHOLD, V., “Ani”, *IA*, C. I, s. 435-437.
- BAŞKUMANDAN Simbat, *Simbat Vekayinamesi (951-1334)*, Çev: Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1946.
- BELAZURÎ, *Fütûhu'l Buldân*, Çev: Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, İstanbul 2013, s. 204.
- BOYLE, J. A., “Dynastic and Political History of the İlkhans”, *The Cambridge History of Iran*, IV, Cambridge 1968, s. 303-421.
- BROSSET, Marie F., *Histoire de la Georgie*, Printed in Soviet Union, S. Petersbourg 1849.

- CAHEN, Claud, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, Çev: Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011.
- COSMO, Nicola di, “Mongols and Merchants on the Black Sea Frontier in the Thirteenth and Fourteenth Centuries: Convergences and Conflicts”, *Mongols, Turks and Others*, (Edit. Reuven Amitai and Michel Brain), Brill- Leiden-Boston 2005, s. 391-424.
- CÜVEYNÎ, *Târih-i Cihângüşâ*, C. III, Kültür Bakanlığı Yayınları, Çev: Mürsel Öztürk, Ankara 1998.
- ÇETİN, Altan, *Türk Tarihinde Memluk Asırları (Bir Kültür Tarihi İncelemesi)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2020.
- DARKOT, Besim, “Bitlis/Coğrafya”, *İA*, C. II, s. 657-664.
- EBU’L FARAC, *Ebu’l Faraç Tarihi*, C. II, Çev: Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- EBU’L-FİDÂ, *Takvimü’l-Büldân*, Çev: Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017.
- EFLÂKÎ, *Âriflerin Menkıbeleri*, C. II, Çev: Tahsin Yazıcı, Milli Eğitim Yayınları, İstanbul 1989.
- El- Ömeri, *Mesâlikü’l Ebsâr fi Memâliki’i Emsâr*, Çev: Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2014.
- El- Belâzurî, *Fütûhu’l Büldân*, Çev: Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, İstanbul 2013.
- ERDEM, İlhan, “Sahib-i Divan Şemseddin Cüveyni’nin Anadolu’ya Gelişi, Yeni Moğol Rejiminin Kurulması, Sonuçları”, *Prof. Dr. Kazım Yaşar Koprıman’a Armağan*, Ankara 2003, s.337-345.
- ERGİN, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2010.
- ERÖZ, Mehmet, *Hıristiyan Türkler*, TKAE Yayınları, Ankara 1983.
- _____, Mehmet, *Hıristiyan Türkler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1983.
- FALLMERAYER, J. P., *Trabzon İmparatorluğunun Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- GABASHVILI, Manana, “İlhanlı Devleti’nin Uluslararası Ticaret Politikası ve Halefi Olan Türk Devletler”, *Türkler*, C. VIII, Çev: Mahmut Yavaşı, , YeniTürkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 386-393.
- GALSTYAN, A. G., *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, Çev: İlyas Kamalov, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005.
- GENCELİ Kiragos, *Vekayiname*, Çev: Gürsoy Solmaz, MTR Yayınları, Ankara 2002.
- GÜL, Muammer, “İlhanlılar Döneminde Diyarbakır”, *I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlı’ya Diyarbakır Sempozyumu (20-22 Mayıs 2004 Diyarbakır)*, Diyarbakır Valiliği Yayınları, Diyarbakır 2004, s. 193-208.
- GÜL, Muammer, *Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu (Tarihi Arka Plan ve XIII –XIV Yüzyıl Moğol Hâkimiyeti)*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2010.

- GÜNDÜZ, Tufan, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri (Bozulus Türkmenleri)*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2010.
- HALPERİN, Charles J., “The Kipçhak Connection: the İlkhans, the Memluks and Ayn Jalut”, *Bulletin of The School of Oriental and African Studies*, University of London, vol. 63, No.2 (2000), s. 229-245.
- HASAN-IRUMLU, *Ahsenü't Tevârih*, Çev: Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2006.
- HEYD, W., *Yakındoğu Ticaret Tarihi*, Çev: E. Ziya Karal, TTK Yayınları, Ankara 2000.
- İBN BİBİ, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l Alâ'iyye*, Çev: Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2014.
- İBN ŞEDDAD, *Bay-bars Târîhi*, Çev: M. Şerafettin Yaltkaya, İstanbul 1941.
- _____, *Baypars Târîhi*, C. II, Çev: M. Şerefüddin Yaltkaya, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- İBNİ TAGRİBERDÎ, *En Nücûmu'z-Zâhire*, Çev: Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2013.
- İBNÜ'T-TIKTAKA, *Kitâbü'l-Fahri*, Çev: Ramazan Şeşen, İstanbul 2016.
- KANAT, Cüneyt, “Gazan Han Zamanında Memluk Devletine İltica Eden Uyratlar”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XV, İzmir 2000, s. 109.
- KÂŞÂNÎ, *Târih-i Olcaytu*, Haz: M. Hembli, Farsça Metinler Koleksiyonu, Tahran 1348.
- KAZVİNÎ, *Asârü'l- Bilâd Ahbârü'l-İbâd*, Haz: Cihangir Mirza Kaçar Tahran 1373.
- _____, *Nüzhatü'l Kulûb*, İngilizce çev: G.Le Strange, Cambridge Universty Press, London 1915.
- _____, *Târih-i Güzîde*, Farsça çev: Abdullah Hüseyin Nevai, Firdevsi Matbaası Yayınları, Tahran 1944.
- KEÇİŞ, Murat, *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler (1204-1404)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.
- KIRZIOĞLU, M. Fahreddin, *Kars Tarihi*, C. II, Işıl Yayınları, İstanbul 1953.
- _____, M. Fahrettin, *Yukarı Kür ve Çoruk Boyları'nda Kıpçaklar, (Ahıska/Çıldır Eyaleti Tarihi'nden)*, TTK Yayınları, Ankara 1992.
- KİNG, Charles, *Karadeniz*, Kitap Yayınevi, Çev: Zülâl Kılıç, İstanbul 2008.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Anadolu'da İslamiyet*, Akçay Yayınları, İstanbul 2012.
- _____, M. Fuad, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, TTK Yayınları, Ankara 1981.
- KSENOPHON, *Anabasis “Onbinlerin Dönüşü”*, Çev: T. Gökçöl, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1974.
- MİRHÂND, *Târih-i Ravzatü's Sâfa*, V, Çaphane Basımevi, Tahran 1339.
- MÜVERRİH Vardan, “Türk Fütühatı Tarihi”, (889-1169)”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Semineri Dergisi* 1/2, Çev: Hrand D. Andreasyan, Milli Mecmua Basımevi, İstanbul 1937, s. 153-244.

- NESEVÎ, *Celalü'ttin Harezşah*, Çev: Necip Asım, Devlet Matbaası Yayınları, İstanbul 1934.
- OCAK, A. Yaşar, *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri-Selçuklu Dönemi*, Kitap Yayınları, İstanbul 2016.
- ÖMERÎ, Mesâlikü'l Ebsâr fi Memâlikü'l-Emsâr (Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım), Çev: Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2014.
- ÖZGÜDENLİ, Osman G., *Gazan Han ve Reformları (1295-1304)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2000.
- POLO, Marco, *Dünyanın Hikâye Edilişi*, Çev: Işık Ergüden, İthaki Yayınları, İstanbul 2003.
- REŞİDÜDDİN, *Câmiü't- Tevârih*, (İlhanlılar kısmı), (İsmail Aka vd.), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.
- _____, *Târih-i Mübârek Gazanî*, Çev: Karl Jahn, Stefan Matbaası Yayınları, Prag 1941.
- SEMENOV, A. A., "Gur-i Emir Türbesinde Timur'un ve Ahfadının Mezar Kitabeleri", *Makaleler ve İncelemeler*, C. I, (A. Kadir İnan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 587-610.
- SPULER, Bertold, *İran Moğolları (Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri)*, Çev: Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- STRECK, "Ermeniye", *İA*, C. VI, s. 317-326.
- SUBAŞI, Ömer, *Gürcü-Moğol İlişkisi (Güney Kafkasya 1220-1346)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2015.
- SÜMER, Faruk, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1970, s. 1-147.
- _____, Faruk, *Kara Koyunlular*, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.
- _____, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1999.
- _____, Faruk, *Safevi Devletinin Kuruluş ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- ŞİRÂZÎ, *Tahrir-i Târih-i Vassaf*, C. I-II, Haz: Abdu'l Muhammed Ayeti, Çaphane-i İlmi, Tahran 1372/1994.
- TABAKOĞLU, Ahmet, *Türkiye İktisat Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.
- TELLİOĞLU, İbrahim, *Osmanlı Hâkimiyetine kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, Serander Yayınları, Trabzon 2004.
- TİHRÂNÎ, *Kitâb-ı Diyarbekriyye*, C. I, (Farsça nşr: Necati Lügal-Faruk Sümer), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993.
- TOGAN, Z. Velidi, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, I, Evkaf Matbaası Yayınları, İstanbul 1931, s. 1-42.
- TOGAN, Z. Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Yayınları, İstanbul 1981.

- TUNA, O. Nedim, “Osmanlıca’da Moğolca Kelimeler”, *Türkiyat Mecmuası*, C. XVIII, (1973-75), s.281-314.
- TURAN, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2009.
- _____, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2009.
- _____, Osman, *Selçuklu Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2010.
- _____, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2010.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984.
- WOODS, John E., *300 Yıllık Türk İmparatorluğu Akkoyunlular*, Çev: Sibel Özbudun, Tercüman Yayınları, İstanbul 1993.
- YAZICIZÂDE Ali, *Tevârih-i Âli Selçuk*, Çev: Abdullah Bakır, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2009.
- YİĞİT, İsmail, *Memlukler (1250-1517)*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2015.
- YİNANÇ, M. Halil, “Akkoyunlular”, *İA*, C. I, s. 251-270.
- _____, M. Halil, “Elbistan”, *İA*, C. IV, s. 223-230.
- YİNANÇ, Refet, *Dulkadir Beyliği*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

